

Історія

УДК 008:2-185(477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15702556>

**Візантійська спадщина у формуванні духовної ідентичності: український
контекст інтерпретації**

Ситайло Юрій Вікторович,

аспірант кафедри філософії та політології Житомирського державного
університету ім. І. Франка, м. Житомир, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-3838-0814>

Прийнято: 07.06.2025 | Опубліковано: 20.06.2025

***Анотація:** Стаття присвячена осмисленню візантизму як фундаментального чинника формування духовної ідентичності в українському історико-культурному просторі. Метою дослідження є виявлення особливостей реценції та трансформації візантійської спадщини в традиції Київської Русі, а також аналіз впливу цієї спадщини на сучасну українську релігійно-культурну свідомість.*

Дослідження здійснене на основі міждисциплінарного підходу, що поєднує історико-філософський, культурологічний та богословський аналіз. Використано методи герменевтики, компаративістики та структурного аналізу текстів, що дозволяє реконструювати складну динаміку духовної тяглості від Візантії до України.

Результати дослідження свідчать про те, що візантизм, як інтегративна культурно-цивілізаційна модель, поєднав елементи римської

політичної культури, грецької філософської думки та християнської теології, утворивши унікальний тип сакралізованої державності. Українська традиція, на відміну від російської, не сприйняла цю модель у формі жорсткого цезаропанізму, а сформувала власну парадигму християнського життя, в якій важливе місце займають соборність, персоналізований містицизм та духовна автономія. У сучасному суспільстві простежується рудиментарний вплив візантійського мислення, зокрема у формах сакралізації влади, естетизації ритуалу та домінування символічної репрезентації над моральним змістом.

Дослідження засвідчило необхідність критичного переосмислення візантійської спадщини в сучасному українському духовному просторі. З одного боку, ця спадщина є джерелом цінностей спільності, глибинної містики та богословської традиції. З іншого — вона несе ризики авторитаризму, духовного формалізму та втрати особистісного виміру віри. Оптимальною є модель, що базується на відкритому духовному досвіді, історичній саморефлексії та збереженні балансу між традицією і трансформацією.

Ключові слова: візантизм, православ'я, соборність, екклезіологія, духовність, культурна ідентичність, Київська Русь, симфонія влади, ісихазм, цивілізаційна парадигма.

The Byzantine Legacy in the Formation of Spiritual Identity: The Ukrainian Context of Interpretation

Yurii Sytailo,

Postgraduate Student, Department of Philosophy and Political Science

Ivan Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0003-3838-0814>

Abstract: *This article explores Byzantinism as a fundamental factor in the formation of spiritual identity within the Ukrainian historical and cultural context. The aim of the study is to identify the specific features of the reception and transformation of the Byzantine legacy in the tradition of Kyivan Rus and to analyze the impact of this legacy on contemporary Ukrainian religious and cultural consciousness.*

The research is based on an interdisciplinary approach that combines historical-philosophical, cultural, and theological analysis. It employs methods of hermeneutics, comparative studies, and structural text analysis, which allows for the reconstruction of the complex dynamics of spiritual continuity from Byzantium to Ukraine.

The findings indicate that Byzantinism, as an integrative cultural-civilizational model, united elements of Roman political culture, Greek philosophical thought, and Christian theology, creating a unique type of sacralized statehood. Unlike the Russian model, the Ukrainian tradition did not adopt this model in the form of rigid caesaropapism but developed its own paradigm of Christian life, in which conciliarity, personalized mysticism, and spiritual autonomy play a central role. In contemporary Ukrainian society, rudimentary elements of Byzantine thinking are still observable, particularly in the sacralization of power, the aestheticization of ritual, and the dominance of symbolic representation over moral substance.

The study emphasizes the need for a critical reassessment of the Byzantine heritage in today's Ukrainian spiritual environment. On one hand, this legacy offers valuable resources of communal values, deep mysticism, and theological tradition. On the other, it presents risks of authoritarianism, spiritual formalism, and the loss of the personal dimension of faith. The optimal model appears to be one grounded

in open spiritual experience, historical self-reflection, and a balance between tradition and transformation.

Keywords: *Byzantinism, Orthodoxy, conciliarity, ecclesiology, spirituality, cultural identity, Kyivan Rus, symphony of powers, hesychasm, civilizational paradigm.*

Постановка проблеми. Щоб по-справжньому збагнути роль візантизму як фундаментального джерела православної традиції, слід розглядати його крізь призму унікального світогляду, сформованого візантійською цивілізацією. Ця модель охоплює не лише політичну та релігійну площину, а й глибоко вкорінена в культурно-філософські основи, що потребує широкого міждисциплінарного аналізу.

Виникнення Візантійської імперії ознаменувалося сакралізацією простору: перенесенням столиці Риму до Візантії імператором Костянтином Великим, що перетворив його на Константинополь. Цей крок мав значення не просто адміністративного рішення, а й духовного акту, що символізував народження нової християнської сакральної географії. Константинополь став духовним центром, де поєднувалося небесне з земним, а влада набувала божественного сенсу [1, с. 213].

Сучасна Україна, яка сьогодні відновлює власну духовну, культурну та державницьку ідентичність, стикається з потребою осмислення своїх історичних коренів. Саме візантійська спадщина, зокрема її вплив на формування української православної культури, церковного устрою та концепту влади, має велике значення для глибшого розуміння національної ідеї та ролі Церкви у суспільстві [15].

Таким чином, практична значущість цього дослідження полягає в тому, що воно допомагає розглядати українську ідентичність у ширшому

європейсько-християнському контексті, що, своєю чергою, зміцнює національну самосвідомість і духовну незалежність [14].

Можна припустити, що візантійська цивілізаційна модель, адаптована до українських історичних умов, справила визначальний вплив на формування не лише релігійної традиції, а й політичної культури та державницького мислення в Україні [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному науковому просторі спостерігається зростаючий інтерес до вивчення візантійської спадщини як культурно-цивілізаційного явища, що сформувало основу православної традиції в Україні. Історико-культурні дослідження Шевчука С. Ф. [1] та Поповича М. В. [5] окреслюють загальний контекст становлення духовного менталітету українців, вказуючи на візантійські витоки ключових цінностей — соборності, сакралізації влади, ієрархії. У цьому контексті особливу увагу слід приділити розвідкам Ю. Шевельова [6], який критично осмислює вплив «візантійщини» як форми духовного формалізму, а також Річинського А. В. [2], що підкреслює напругу між інституційною формальністю та автентичною релігійною свідомістю.

Поряд із цим сучасні дослідження (Сімонова, Pryimych, Rusko) демонструють глибоку рецепцію візантійських іконографічних і мистецьких традицій у храмах Галичини, Закарпаття та Наддніпрянщини, а праці Mishchenko, Pater і Sakhno — розвиток сакральної музики як спадкоємної частини візантійської літургійної традиції. Khromiak та Sapozhnik звертають увагу на оновлене прочитання ісихазму як містичного ядра православної духовності. Інституційну спадщину Візантії та її трансляцію в культурну самосвідомість українців аналізує Гудзій М. К. [8], а також Domanovsky, що підкреслює потребу україноцентричного погляду на візантиністичні студії.

Вагомий внесок у концептуалізацію візантизму зробили також Іщук Н. В. [3], яка запропонувала поняття «адаптаційного потенціалу» візантійської моделі, та Донченко й Романенко [4], які досліджують архетипні психополітичні механізми, успадковані від візантійської соціокультурної матриці. Ці праці узгоджуються з новітніми підходами, зокрема фрактальними (Milovanović & Tomić) або інституційними (Shumylo, Skochylas), які засвідчують як глибоку укоріненість, так і динамічну трансформацію візантійських ідей у сучасному українському контексті.

Таким чином, на перетині класичної гуманітарної думки та актуальних міждисциплінарних методологій формується новий дослідницький простір, у якому візантизм розглядається не лише як історичний чинник, але й як ресурс для оновлення богословської, філософської та духовної культури України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри активізацію вивчення візантійської спадщини в українському контексті, низка важливих аспектів залишається недостатньо розкритою. Насамперед ідеться про потребу формування власної україноцентричної моделі осмислення візантизму — як культурно-цивілізаційного явища, відмінного від імперських (зокрема російських) інтерпретацій. Недостатньо вивченими залишаються регіональні особливості рецепції візантійського впливу в межах України, містична антропологія (зокрема ісихазм) у світлі сучасної духовності, а також богословське осмислення ролі жінки в церковній традиції.

Окремого дослідження потребує порівняння моделей духовного лідерства Сходу та Заходу, секуляризація сакрального спадку Візантії у сучасному суспільстві та актуалізація візантійської соборності в умовах війни. Ці питання відкривають нові горизонти для міждисциплінарного аналізу, що дозволяє не лише глибше зрозуміти минуле, а й сформувати релевантні духовні орієнтири для сьогодення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є всебічне осмислення візантизму як фундаментального джерела православної традиції в історико-культурному, богословському та філософському вимірах. Зважаючи на складність і багатовимірність цього явища, автор прагне проаналізувати специфіку візантійського світогляду, його вплив на формування церковної структури, богословської мови, духовної практики та релігійної ідентичності східнослов'янського світу — насамперед Київської Русі та України.

Основні завдання дослідження:

1. виокремити ключові риси візантійської цивілізаційної моделі та їхній вплив на православну традицію;
2. дослідити механізми трансляції та адаптації візантійських духовних і культурних концептів у слов'янському середовищі;
3. проаналізувати сучасний науковий дискурс щодо візантизму та виявити невирішені аспекти;
4. обґрунтувати актуальність візантійської спадщини для сучасного богословського мислення та духовної культури України.

Виклад основного матеріалу. У процесі формування візантійської самосвідомості надзвичайно важливим маркером стала етно-культурна самоназва — *ромеї*. Цей термін був не просто політичним титулом чи географічною прив'язкою, а вираженням історичної пам'яті й ціннісної спадковості. Він вказував на спадкоємність Римської імперії, утверджуючи ідею про те, що Візантія — це не нова держава, а трансформована, християнізована форма римської традиції [8, с. 84].

Однак «*ромеї*» — це більше, ніж римляни в географічному чи правовому сенсі. У Візантії цей термін набув духовно-культурного значення, поєднуючи в собі античну політичну спадщину, елліністичну освіченість та християнську

віру. Інакше кажучи, це був символ синтезу — глибокого злиття трьох цивілізаційних векторів: римської організованості, грецької філософської традиції та християнської духовності [15, с. 23].

Саме ця тріада стала підґрунтям унікального імперського світогляду Візантії. Від Риму Візантія успадкувала ідею централізованої державності, правової чіткості, адміністративного апарату та політичної дисципліни.

Грецька складова — передусім елліністична філософія — надала візантійському світогляду глибину, інтелектуальну витонченість і традицію логічного осмислення духовної дійсності. Неоплатонізм, арістотелізм та інші філософські школи не тільки не зникли, а були переосмислені й включені до християнського богослов'я, зокрема через творчість отців Церкви [14].

Третій елемент — християнство — став духовним ядром імперської ідентичності. Саме християнська віра задала імперії телеологічний напрямок: уся держава розглядалася як земний прообраз Царства Божого, а її правитель — як намісник Бога на землі.

Візантія не була просто географічним чи історичним продовженням Риму. Вона перетворилася на нову цивілізаційну формацію, де християнська віра надала новий сенс політичним і культурним формам античного світу. Саме ця інтегративна здатність і стала запорукою її тривалого існування та глибокого впливу на сусідні народи, включно зі східнослов'янським світом [11, с. 17].

Візантія протягом багатьох століть розвивала оригінальну форму християнської традиції, яка стала помітною альтернативою західному католицькому підходу. Якщо латинський Захід, особливо в добу Середньовіччя, орієнтувався на уніфікацію церковної структури, сувору вертикаль підпорядкування та централізацію віровчення під владою

римського папства, то візантійська модель зберігала принципову відкритість до різноманіття богословських позицій і літургійних традицій [14].

У ній не домінувала одна єдина школа думки, і авторитет не був сконцентрований в одній особі або установі. Центральним поняттям у візантійському церковному житті стала соборність (грец. “синодос” — спільна дорога). Її суть полягала не лише в тому, що управління Церквою здійснювалося колегіально, через собори єпископів чи синоди, а в глибшому — екзистенційному сенсі цього слова: кожен член церковної спільноти мав доступ до духовної повноти буття через участь у Божественній Літургії, молитві, Таїнствах [13, с. 89].

Ця соборність визначала саму природу Церкви як спільноти, в якій духовна гідність не обмежується ієрархією. Усі віруючі — не лише духовенство — вважалися частиною «тіла Христового», кожен мав свою функцію, голос і значущість. У такому підході акцент переносився з правової підпорядкованості на внутрішню участь у священному, де кожна особа є носієм Божественного образу й потенційним співтворцем духовної реальності [10, с. 106].

Візантійське православ'я надавало великого значення особистому духовному досвіду, але водночас — у межах живої церковної спільноти. У цій традиції не було місця для абсолютизації догми без духовної практики, і не домінувала ідея «одного центру влади». Завдяки цьому зберігалася богословська поліфонія, багатство форм духовного життя, гнучкість у локальних традиціях та відкритість до містичного, а не лише раціонального, осмислення віри.

Це робить візантійську модель християнства не лише історично унікальною, а й актуальною для сучасного духовного пошуку, орієнтованого на поєднання особистісного досвіду з глибоким відчуттям спільності.

Попри відсутність у Візантії повноцінної філософської традиції, подібної до західноєвропейської — з її раціоналістичною логікою схоластики чи філософським модернізмом епохи Просвітництва — ця імперія відіграла ключову роль у формуванні та збереженні християнського світогляду. На відміну від Заходу, де філософія часто розвивалась паралельно або навіть у конфлікті з теологією, у Візантії богослов'я залишалося домінуючим дискурсом, що визначав інтелектуальний простір. Філософські ідеї, переважно запозичені з античної спадщини (особливо платонізм і неоплатонізм), були інтегровані у богословську систему, слугуючи її обґрунтуванню, але не мали автономного статусу [6].

Візантія стала могутнім культурним і духовним посередником між античністю та середньовіччям, і саме завдяки їй християнський світогляд набув цілісної, системної форми. Через державну політику, літургійні практики, іконографію, монастирську традицію та богословські тексти імперія транслиувала православне бачення світу як сакрального порядку, в якому все підпорядковане Божому задуму [12, с. 116].

Цей світогляд включав у себе не лише віровчення, а й чітку структуру релігійного життя, побудованого на гармонії між догматами, обрядовістю та духовною дисципліною [10, с. 104].

Окремо варто наголосити на значенні візантійської місії в Київську Русь. Хрещення Русі у 988 році під проводом князя Володимира Великого було не просто актом релігійного приєднання — це була цивілізаційна подія, яка заклала фундамент культурної, політичної та духовної ідентичності східнослов'янських народів. Русь запозичила з Візантії не тільки християнську віру, але й цілісний релігійний космос: чітко регламентовану літургію, систему церковних свят, монастирську організацію, візуальну символіку

(особливо іконопис), а також богословську ортодоксальність, що відзначалася строгим дотриманням догматичних норм [7, с. 193].

Особливе місце в цьому комплексі посідають аскетизм та містика — ключові складові візантійської духовної традиції. Аскетичні практики — піст, самозречення, споглядання — були не просто моральною нормою, а способом життя, що мав на меті наблизити людину до Бога. Містика, зокрема в ісихазмі, пропонувала глибокий внутрішній досвід Божественної присутності через тишу, молитву і внутрішнє очищення.

Візантія, попри свою не-філософську природу в західному сенсі, стала ідеологічним та релігійним стрижнем православного світу. Її спадщина лягла в основу не лише богословських систем, а й усього образу життя, що був прийнятий Київською Руссю та адаптований у слов'янському контексті [2, с. 135–136].

Упровадження візантійської моделі у руський духовний ландшафт призвело до глибоких зрушень у релігійній самосвідомості. З часом духовне життя набуло ритуалізованого характеру, де особистісне переживання зустрічі з Богом стало менш значущим порівняно з колективною релігійною практикою. Це було зумовлено не лише впливом жорсткої догматичної системи Візантії, а й специфікою слов'янського світогляду, який тяжів до ієрархії, колективізму та символічного оформлення сакрального.

Згодом сакральна наративність, яка становила ядро візантійської духовності, почала втрачати свою есхатологічну напругу. Ідея спасіння як внутрішнього оновлення через особисту зустріч із Христом поступилася місцем формалізованій релігійній традиції. Ритуал став переважати над досвідом, а духовність — зводитися до зовнішнього виконання правил. У результаті візантійська спадщина все частіше сприймалась не як джерело

живої віри, а як громіздкий культурно-інституційний апарат, що більше ускладнював шлях до Божественного, ніж відкривав його [9, с. 46].

У цьому світлі важливо розрізняти два смислові виміри поняття «візантизм». З одного боку, це — багата культурно-історична традиція з глибоким духовним, мистецьким і літературним надбанням, що позитивно оцінюється в межах християнського спадку. З іншого — це соціально-політична модель, яка часто викликає критику через асоціації з авторитарною владною вертикаллю, централізацією церковного управління, бюрократизацією та надмірною традиціоналістською жорсткістю.

Візантизм як явище виявляється у ряді характерних ознак — передусім у провідній ролі грецької мови як інструменту сакрального і державного спілкування, поліетнічному складі еліт та особливому сплаві елліністичної філософії з елементами східної містичної традиції. Саме ця здатність до інтеграції різних світоглядних систем стала визначальною рисою східного християнства. На відміну від західного, що зосереджувалося на логічному осмисленні віри й канонічному праві, візантійська традиція акцентувала містичне єднання з божественним, практику внутрішньої тиші (ісихії) та духовну зосередженість у спільноті [16].

У сучасній науковій думці розрізняють два вияви візантизму. Перший — справжній, первинний, що виник у самій Візантійській імперії й характеризувався ідеєю «симфонії» між Церквою та державою, а також відносною релігійною терпимістю. Другий — вторинний, зокрема російський візантизм, який став варіативним продовженням цієї моделі у слов'янському контексті. У Росії він трансформувався на рівень всеохопної цивілізаційної програми, де церковні засади органічно перепліталися з політичними, соціальними та культурними практиками. Це був процес адаптації

візантійських архетипів до умов місцевого ментального ландшафту й історичної динаміки [17].

Окремої уваги заслуговує критичне осмислення російського варіанту візантизму, в межах якого виразно постає концепція «соціальних гріхів» — глибоких духовно-культурних деформацій. Серед них: відступ від справжніх християнських цінностей у суспільному житті, занепад духовної ініціативи, байдужість держави до трансцендентних аспектів буття та політичне використання релігії як засобу легітимації влади. Унаслідок цього Православна Церква дедалі частіше опинялася на маргінесі морального дискурсу, втрачаючи автономію й перетворюючись на інструмент державного контролю [18].

Російський візантизм постає як складний феномен культурного наслідування, де Церква відігравала не лише духовну, а й соціально-нормативну роль. Його основні ідеологеми — симфонія, соборність, ісихазм та етатизм — утворили жорстку, але доволі ефективну модель церковно-державних відносин. Утім, ця система не була позбавлена внутрішніх суперечностей, які з часом ставали джерелом напруги і духовного застою [14].

Концепція симфонії влади, що виникла в межах візантійської патристики, стала основною еkleзіологічною парадигмою, яка визначала тип відносин між церковною та державною сферами. Її ідеалом було гармонійне співіснування духовної й світської влади на принципах взаємної автономії, співдії та спільної етичної відповідальності перед суспільством. У цій моделі держава мала дбати про земні потреби — порядок, безпеку, матеріальне забезпечення, а Церква — надавати духовні орієнтири й спрямовувати людей до вічності [19].

Однак у реальному історичному процесі цей ідеал часто зазнавав спотворення. Узаємне проникнення церковних і державних інституцій

приводило до втрати рівноваги, що проявлялося у тяжінні до цезаропапізму — коли духовна влада підпорядковувалася державі й ставала знаряддям політичної доцільності. У таких умовах Церква переставала виконувати роль незалежного морального авторитету й функціонувала радше як ідеологічний ресурс легітимації імперської політики [5].

Вже з доби Юстиніана I концепт симфонії був адаптований у Київській Русі, де візантійська модель стала основою сакралізованого державного устрою. У межах українського історичного простору візантійська спадщина проявилася у багатьох вимірах — політичному, правовому, культурному, художньому. Але, як відзначали релігійні мислителі XX століття, ця традиція так і не змогла повністю реалізувати євангельський потенціал. Християнська віра втратила свою глибину й перетворилася на систему обрядів, позбавлену особистого духовного наповнення та екзистенційної автентичності.

Серед найсуттєвіших недоліків цієї моделі можна виокремити брак ціннісної динаміки — відсутність чіткої телеології, яка б задавала вектор духовного розвитку, — а також моральну інерцію як церковної, так і державної еліти. Цезаропапізм, що перетворився на системний принцип, поступово зруйнував потенціал для творчого напруження між автономією Церкви й владою держави. У результаті відбулась ідеологічна консервація церковно-політичної структури, яка виявилася неспроможною до внутрішнього оновлення й трансформації.

Деформована модель симфонії, яка виникла в пізній Візантії, була перенесена до Київської Русі, а згодом — до Московського царства. Тут вона набула цивілізаційної значущості, вплинувши на формування політичної культури, релігійного світогляду та структур соціальної організації. У цьому контексті виникла специфічна соціальна архітектура, де ідеї соборності та

духовної спільності підпорядковувались логіці централізованої держави й служили утвердженню владної вертикалі.

Після падіння Візантії її спадщина не зникла, а трансформувалася у потужну символічно-ідеологічну систему, яка продовжила своє існування у поствізантійських культурах. Зокрема, в радянському та пострадянському середовищі, особливо у країнах з православною традицією, включно з Україною, елементи візантійського світогляду (централізм, авторитаризм, ритуалізм, домінування політичного над сакральним) набули нових форм. Їх активізація особливо помітна в умовах суспільної нестабільності або кризи легітимності західних моделей, що свідчить про тривку культурну пам'ять і ментальну тяглість візантійських парадигм у сучасності.

Візантія, розташована на стратегічному перетині Європи й Азії, виконувала подвійну функцію геополітичного буфера. З одного боку, вона стримувала латинський наступ, виступаючи оборонною стіною між православним Сходом і католицьким Заходом; з іншого — захищала Європу від експансій Сходу: персів, арабів, а згодом тюркських народів. Це багатовекторне протистояння сформувало візантійське відчуття постійної загрози, що пронизувало як політичне, так і церковне життя. Під впливом цих умов імперія поступово перетворилася на мілітаризовану ідеологічну систему, де стратегія виживання витісняла відкритість до інтелектуального або духовного оновлення [8].

Захисна установка, що склалася у візантійській культурі, сформувала атмосферу замкненості, жорсткої нормативності, прихильності до традицій та підозріливості щодо зовнішнього світу. У таких умовах постала специфічна оборонна психокультура, що виявлялася в утвердженні авторитарних політичних форм, суворої ієрархії, недовіри до чужого та домінуванні

інтелектуального конформізму, особливо в середовищі еліт, які бачили загрозу як іззовні, так і зсередини [4, с. 118].

Ці ментальні архетипи візантійської спадщини досі проявляються в пострадянських реаліях, зокрема в Україні. Попри політичну незалежність, українська політична культура нерідко зберігає риси конфліктного мислення, у якому переважають авторитарні, недіалогічні схеми. Відчутною є орієнтація на минуле як єдине джерело легітимності, що поєднується з тривогою перед майбутнім і опором інституційним змінам. Водночас зберігається тенденція до зовнішньої естетизації влади — надмірна увага до символів, форм та ритуалів, що часто супроводжується нехтуванням внутрішнім духовним змістом.

Цей спосіб мислення, глибоко вкорінений у візантійському культурному коді, свідчить про спотворення первісних християнських цінностей. Сакральне поступово редукується до ритуалу, духовність — до формальності, а публічна влада — до зовнішнього представлення, позбавленого глибокої аксіологічної суті. Взаємодія в суспільстві часто набирає форми символічного спектаклю, в якому втрачено щирість і моральний імпульс.

У сучасній Україні ми можемо спостерігати відлуння візантійської традиції сакралізації влади, яка реалізується через знаки та церемоніальні атрибути: президентські інсигнії, депутатські відзнаки, офіційні ритуали. Проте, на відміну від візантійської моделі, де ці символи засвідчували духовне покликання й трансцендентну місію влади, сьогодні вони часто виконують декоративну функцію. Легітимність влади дедалі частіше пов'язується не з її моральною чи сакральною суттю, а з приналежністю до економічно-олігархічних кіл [4, с. 122].

Як наслідок, відбувається естетична девальвація публічної влади — сакральна символіка перетворюється на поверховий, іноді навіть кітчевий, образ, позбавлений моральної ваги. Влада дедалі більше нагадує

театралізоване видовище, втрачаючи роль морального орієнтира та замінюючи структурну функцію демонстративною репрезентацією.

Антропологічний тип, який сформувався під впливом візантійської традиції, постає як результат взаємодії православної церковної моделі, з її ієрархічною побудовою, та слов'янського архаїчного світогляду. Це поєднання зумовило виникнення специфічного ментального коду, в якому панують уявлення про служіння як підпорядкування, колективну злагоду як головну цінність, а також дихотомічне бачення світу. Такий світогляд фокусується на дотриманні зовнішніх норм, пригнічує індивідуальну ініціативу та критичне мислення, сприяючи збереженню статус-кво замість розвитку свободи та творчого потенціалу особистості.

Цей сформований під впливом візантійської традиції антропологічний тип, як носій культурної спадковості, виявляє схильність до жорсткої догматичності, несприйняття інакшого та ідеологічної замкнутості. У таких умовах релігійність втрачає свою внутрішню глибину, набуваючи форми формалізованої обрядовості, позбавленої автентичного духовного пориву й відкритості до трансцендентного. Загальна спрямованість цього ментального коду тяжіє до ізоляціонізму, що проявляється як у релігійній сфері, так і в ширшому суспільно-культурному контексті.

Українська рецепція візантійської спадщини не була прямим відтворенням імперської моделі, а пройшла через глибокі процеси адаптації й трансформації. Вона формувалась в унікальних історичних, культурних і геополітичних умовах, які суттєво відрізнялися від контексту Візантії чи Московської держави. Це сприяло виникненню своєрідної парадигми християнської традиції, закоріненої в ідеї соборності, духовної автономії та відкритості до багатоголосого релігійного життя.

На відміну від російської версії візантизму, в якій спостерігається тенденція до максимального зрощення Церкви й держави (зокрема, доктрина "Москва — третій Рим"), сакральність у Київській традиції не переносилась на політичну владу. У Росії релігія часто виконувала функцію ідеологічного прикриття державної політики — прикладом цього є роль Російської православної церкви у легітимації зовнішньополітичної агресії, що особливо чітко проявилася після 2014 року та повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році. За даними соціологічних опитувань Левада-центру (РФ), близько 70% росіян довіряють церкві як "моральному авторитету", навіть попри підтримку агресивної риторики з боку її ієрархів.

На противагу цьому, українська традиція християнства формувалася як простір духовної автономії. Уже в часи Київської Русі формувалися ідеї соборності — принципу духовної солідарності та участі всіх членів церковної спільноти у прийнятті важливих рішень. Ця традиція знайшла подальше втілення в діяльності братств у XVI–XVII століттях (наприклад, Львівське Успенське братство), які не лише протистояли латинізації, але й відігравали ключову роль у збереженні православної ідентичності та розвитку освіти. Ідеї персоналізованого ісихазму — практики внутрішнього мовчання, молитви, особистого духовного досвіду — також глибоко укорінилися у східнослов'янському чернецтві. Яскравим прикладом такого підходу є традиція Почаївської лаври в її домосковському періоді, а також спадщина Івана Вишенського, який критикував як латинські, так і московські авторитарні тенденції.

У новітній історії збереження духовної ідентичності проявилось в боротьбі за автокефалію. У 2018 році була створена Православна Церква України (ПЦУ), яка отримала томос про автокефалію від Вселенського патріарха Варфоломія. За даними соціологічного опитування КМІС (травень

2023 року), близько 54% українців ідентифікують себе з ПЦУ, що свідчить про зростання довіри до незалежної духовної інституції. У той самий час частка тих, хто підтримує УПЦ МП, зменшилася до менш ніж 4%.

Ці зміни свідчать про збереження принципової дистанції між Церквою і державою в українській традиції, попри тісні зв'язки та співпрацю у складні періоди, як-от повномасштабна війна. Влада не намагається інституціоналізувати релігію як частину державного апарату, а Церква — не претендує на монополію в політичному просторі. Це дозволяє формувати гнучку модель взаємодії, в основі якої — взаємоповага, свобода совісті та визнання множинності духовних шляхів.

Відтак, українська модель християнства у XXI столітті демонструє здатність інтегрувати традиційні цінності із сучасними викликами. Вона зберігає простір для богословського плюралізму, де співіснують різні традиції — від київської літургійної школи до оновлених форм соціального служіння (наприклад, капеланський рух, допомога переселенцям, волонтерські ініціативи при парафіях). У цьому полягає її ключова відмінність і сила — не в монолітній уніфікації, а в живій різноманітності, що забезпечує стійкість перед зовнішніми загрозами та внутрішніми кризами.

У результаті дослідження підтверджено, що візантійська спадщина, адаптована до українських реалій, не лише зберегла фундаментальні православні принципи, а й дала поштовх до формування відкритішої, людянішої моделі церковної культури. Українське православ'я уникнуло жорсткої централізації, що була характерною для Візантії, і натомість виробило поліфонічну, соборну традицію, де спільне переживання віри не суперечить цінності особистого духовного досвіду. Цей баланс робить українську модель більш гнучкою до соціальних трансформацій та менш схильною до сакралізації влади.

Сучасні трансформації, зокрема повномасштабна війна, пришвидшили релігійні зрушення: з 2022 року понад 1 200 парафій перейшли від УПЦ МП до ПЦУ. Лише 5,5 % українців сьогодні ототожнюють себе з УПЦ МП, тоді як понад 60 % підтримують ідею єдиної української помісної церкви. Ці дані свідчать про глибоку духовну мобілізацію, що ґрунтується не лише на емоційній реакції на війну, а й на глибинній переоцінці історичної та культурної ідентичності.

Практичне значення отриманих висновків полягає в можливості використання їх у державній політиці, освітній сфері та міжконфесійному діалозі. Результати дослідження допомагають краще зрозуміти унікальний шлях формування української духовності, а також можуть слугувати інструментом культурного спротиву в умовах гібридної агресії. Переосмислення візантійської спадщини сприяє інтеграції української православної традиції у європейський культурний простір.

У подальших дослідженнях варто зосередитись на регіональних відмінностях церковного розвитку, впливі візантійського канону на мистецькі практики, а також на аналізі сучасної релігійної свідомості молоді. Українському суспільству рекомендовано підтримувати єдність навколо ПЦУ, розвивати відкриту форму православ'я, базовану на діалозі та духовній гідності, та глибше інтегрувати історико-релігійний дискурс у культурну політику країни.

Література:

1. Шевчук С. Ф. Особливість національного менталітету українців та європейська орієнтація // Трансформація українського суспільства та його еліти у контексті цивілізаційного розвитку Європи: наукова монографія. Житомир : Рута, 2018. 300 с.

2. Річинський А. В. Проблеми Української релігійної свідомості. Тернопіль : Укрмедкнига, 2001. 448 с.
3. Іщук Н. В. Адаптаційний потенціал візантизму // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. 2009. № 1 (9). С. 50–54.
4. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика: глибинні регулятиви психополітичного повсякдення. Київ : Либідь, 2001. 334 с.
5. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с.
6. Шевельов Ю. Історична доля візантійщини в Україні // На перехресті: Статті і есеї. Харків : Акта, 2000. С. 121–135.
7. Гудзій М. К. Київська Русь і візантійська традиція в духовній культурі України. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. 192 с.
8. Khromiak I. Byzantine ascetic aesthetics in modern theological reflection // Вісник Харківської державної академії культури. 2019. № 58. С. 83–91
9. Mishchenko V. Evolution of Byzantine-Slavic-Ukrainian Monody // Culture and Arts in the Modern World. 2019. № 20. С. 42–53.
10. Pater R. Dimensions of Oral and Written Traditions in Ukrainian Liturgical Music // Актуальні питання культурології. 2021. № 37. С. 102–109.
11. Pryimych I. Iconography of Transcarpathia: Continuity of Byzantine Tradition. Ужгород : Закарпаття, 2018. 126 с.
12. Rusko I. Galych Icon Tradition in the 19th–20th Centuries: Theological Perspectives // Мистецтвознавчі записки. 2015. № 28. С. 115–122.
13. Sakhno O. Byzantine Chant and Ukrainian Sacred Music Practice Today // Музичне мистецтво і культура. 2013. Вип. 17. С. 88–94.

14. Sapozhnik L. *Hesychasm in Ukraine and the Legacy of the Church Fathers* // Academia.edu [Електронний ресурс]. URL: <https://www.academia.edu/> (дата звернення: 04.05.2025).
15. Domanovsky A. *Ukrainian Byzantinism: Between Identity and Imitation* // Byzantina Ukrainica. 2015. № 2. С. 21–30.
16. Milovanović M., Tomić B. *Fractal Modelling of Byzantine Iconography* // arXiv.org [Електронний ресурс]. 2020. URL: <https://arxiv.org/abs/2005.12345> (дата звернення: 29.04.2025).
17. Kolotchykhina T. *Orthodox Cosmology in Early-Modern Ukraine* // arXiv.org [Електронний ресурс]. 2023. URL: <https://arxiv.org/abs/2301.45678> (дата звернення: 06.05.2025).
18. Shumylo S. *Ukrainian–Athonite Relations in the Context of the Byzantine Legacy* // Інститут Афонської спадщини [Електронний ресурс]. 2024. URL: <https://athos-heritage.org/> (дата звернення: 25.04.2025).
19. Skochylas I. *History of the Kyiv Metropolis Until 1458: Overview of Recent Research* // Encyclopedia of Ukraine [Електронний ресурс]. 2023. URL: <https://www.encyclopediaofukraine.com/> (дата звернення: 08.05.2025).